

**Chřástal polní (*Crex crex*)
na Kraslicku
2009**

• distribuce a početnost •

Vypracovali:
RNDr. Oldřich Bušek, Karlovy Vary
Mgr. Michal Němec, Dalovice
Ing. Martin Lípa, Ostrov

Karlovy Vary, 1.8.2009

Chřástal polní (*Crex crex*) na Kraslicku a v Karlovarském kraji v letech 2005–2009 **Corn crake (*Crex crex*) at Kraslice district and at Karlovy Vary region in 2005–2009**

RNDr. Oldřich Bušek¹, Mgr. Michal Němec² & Ing. Martin Lída³

1) Pod Jelením skokem 362/5, 360 01, Karlovy Vary, e-mail: old.busek@tiscali.cz

2) V Břízkách 260, 36263, Dalovice, Česká republika, e-mail: majkl.mn@email.cz

3) Brigádnická 710/2, 363 01, Ostrov, e-mail: ec.meluzina@volny.cz

ABSTRAKT

Chřástal polní je všeobecně považován za ohroženého ptáka a je proto užitečné sledovat jeho početní stavy a obsazené lokality. V letech 2005–2009 jsme provedli inventarizační mapování výskytu chřástala polního na kraslicku a zaznamenali také příležitostná pozorování v celém Karlovarském kraji. Na většině lokalit zahníždili chřástalové alespoň jednou, některé lokality fungují jako pravidelná hnízdiště. Meziročně byla situace stabilní. V textu doporučujeme několik opatření, které mohou vést k udržení nebo posílení populace chřástalů. Nejefektivnější je posun data první seče na srpen.

ABSTRACT

For a long time is Corn crake (*Crex crex*) labeled as endangered species so it is useful to observe its population size and occupied localities. In 2005–2009 there were mapped occur of Corn crake in Kraslice district and performed some occasional observations in Karlovy Vary region. Most localities were occurred at least in one year, some localities are ordinary breeding place. Situation among years was stable. In text we advise some management which can conduce to maintenance or increase the Corn crake population. Most effective is shift of first grass-cutting day to August.

KLÍČOVÁ SLOVA

Chřástal polní, *Crex*, kraslicko, mapování, výskyt, sekání, seč, obhospodařování

KEYWORDS

Crex, Corn crake, Kraslice district, mapping, occupy, cutting, management

ÚVOD

Chřástal polní (*Crex crex*) (Linnaeus, 1758) byl do 50. let 20. století běžně rozšířeným ptákem se stabilní populací. Jeho početnost se však náhle a výrazně snížila. Především v Evropě (zejména v západní části kontinentu) se areál chřástala polního zcela roztříštil (Hagemeijer & Blair 1997). Hlavní příčinou tohoto značného úbytku je ztráta vhodného biotopu v důsledku intenzifikace zemědělství – především uspíšení data první seče a dokonalá seč do všech cípů a okrajů pozemků. Chřástalům v minulosti ublížilo také odvodňování pozemků či likvidace remízků a dalších nesekaných ploch v loukách a pastvinách. Na jiných lokalitách je příčinou degradace chřástalího biotopu naopak opuštění pozemků, několikaletá absence jakéhokoli obhospodařování a následné úplné zarůstání křovinami až stromy.

Rychlost a míra ústupu vedla k tomu, že chřástal polní nyní patří mezi nejohroženější ptáky Evropy. Do dnešní doby trvá v Evropě celkový pokles stavů, jen v některých oblastech jsou zaznamenávány mírné vzestupy (BirdLife International, 2009). Se změnami ve využívání pozemků po roce 1989 došlo v ČR k nárůstu počtu hnízdících párů, ovšem zároveň k přesunu hnízdního areálu do vyšších nadmořských výšek – do oblastí s méně intenzivní zemědělskou výrobou (Formánek 1963 in Šťastný et al 2006). Celosvětová populace chřástala polního je v současnosti odhadována na 1,815–3,24 miliony hnízdících párů (BirdLife International, 2008). V České republice odhadujeme 1500–1700 párů (BirdLife International, 2008), v roce 1989 to bylo jen 200–400 párů.

Na Červeném seznamu ohrožených druhů IUCN je chřástal polní veden v kategorii „téměř ohrožený“ („Near Threatened“ – NT) především z důvodu dalšího předpokládaného úbytku hnízdních biotopů v evropské i asijské části Ruska, kde hnízdí podstatná část celosvětové populace. Na evropské úrovni je zařazen do kategorie „zranitelný“. Je veden v příloze I směrnice EU o ochraně volně žijících ptáků, v příloze II Bonnské úmluvy a v příloze II Bernské úmluvy. Také u nás je chřástal veden na Červeném seznamu ptáků ČR (Šťastný & Bejček, 2003) a to v kategorii „zranitelný“ – VU. Mimo to je u nás chráněný ve smyslu zákona č. 114/1992 Sb. a vyhlášky MŽP č. 395/1992 Sb. Ta jej řadí mezi zvláště chráněné druhy živočichů v kategorii „silně ohrožený“.

Ekologické nároky na hnízdění chřástala polního

Chřástal polní je tažným druhem, který se do střední Evropy vrací v průběhu května. Do zimovišť ve východní a jižní Africe pak odlétá v srpnu a září (Hudec et al. 2005).

Hnízdním biotopem druhu jsou vysoká, travinobylinná společenstva, především aluviální louky nižších poloh, v poslední době ale také vlhčí typy horských luk do nadmořské výšky zhruba 1000 m (Formánek 1963 in Šťastný et al. 2006). Chřástal preferuje vlhké (nikoli mokré), nehnojené a extenzivně obhospodařované luční porosty, zpravidla s řídké roztroušenými solitery nebo skupinkami dřevin (vrby, olše). Pokud jsou v blízkosti hnízdního biotopu stanoviště s nižším porostem, jsou chřástalem často využívána k hledání potravy (Berg & Gustafson 2007).

Obsazené revíry jsou vyznačovány voláním samců, kteří se ozývají zpravidla od konce května do poloviny července. Protože je chřástal polygammím druhem, nelze počet volajících samců jednoduše ztotožnit z počtem hnízdních párů (Hagenmeier & Blair 1997).

Hnízdění začíná na konci května a protahuje se až do července (srpna). Významná část samic zřejmě hnízí dvakrát ročně (Hagenmeier & Blair 1997). Hnízdo je umístěno na zemi a tvoří jej důlek vystlaný stébly a listy. Samice sedí na vejcích sama zhruba 19 dní. Vzápětí po vylíhnutí samice svá nekrmová mláďata odvádí z hnízda a pak je ještě asi 5 týdnů vodí (Hudec et al. 2005).

Úspěšnost hnízdění (vyjádřená v počtu vyvedených mláďat) je relativně vysoká (80–90 %), odhlédneme-li od snůšek zničených mechanizací během kosení a sklizně sena (Hagenmeier & Blair 1997). Hnízdní hustota chřástala polního v ČR kolísá podle dostupných údajů mezi 0,2 až 2,7 ex. / 1 km², velikost obhajovaných teritorií se pohybuje mezi 3 až 10 ha (Šťastný et al 2006).

Druh je součástí ornitocenózy as. *Perdiceto-Alaudetum arvensis* a na lokalitách se vyskytuje zpravidla s těmito dalšími druhy ptáků: skřivan polní (*Alauda arvensis*), bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*), křepelka polní (*Coturnix coturnix*), ťuhýk obecný (*Lanius collurio*), linduška luční (*Anthus pratensis*).

Stručná charakteristika kraslicka s ohledem na hnízdění chřástalů

Na kraslicku se nachází mnoho lokalit, na kterých by chřástal polní mohl zahnízdit. Jedná se především o vlhčí, extenzivně sekané louky, ale často také nesekané cípy či okraje pravidelně obhospodařovaných luk.

Zkoumané území, tj. správní obvod obce s rozšířenou působností Kraslice se nachází na západním okraji Krušných hor, v okrese Sokolov a zaujímá plochu asi 260 km². Nadmořská výška území se pohybuje mezi 500 a 990 m n.m.

Klimaticky se jedná o oblast chladnou – CH7, která je charakterizovaná mimo jiné 20–30 letními dny, 140–160 mrazivými dny, průměrnou teplotou v lednu -3 až -4 °C a srážkovým úhrnem za vegetační období 500–600 mm (Culek et al. 1996).

Soudobý vegetační kryt představují z velké části smrkové kulticenózy. Luční a pastvinná společenstva jsou aktuálně zastoupena především horskými loukami svazu *Polygono-Trisetion*, chudými smilkovými trávníky řádu *Nardetalia* a vlhkými pcháčovými loukami (dominují as. *Angelico-Cirsietum oleracei* a *Polygono bistortae-Cirsietum heterophylli*) (Chytrý 2001).

Cíle

Cílem projektu bylo zjistit aktuální velikost populace a distribuci hnízdících párů chřástala polního na kraslicku, porovnat stav mezi jednotlivými roky, eventuálně doporučit opatření, jež by mohly jeho stav v území stabilizovat nebo zvýšit.

V letech 2005–2009 bylo proto provedeno inventarizační mapování výskytu chřástala polního na území správního obvodu obce s rozšířenou působností Kraslice, okres Sokolov.

METODIKA

Výskyt chřástala polního na kraslicku byl zjišťován sčítáním volajících samců na 33 předem vytipovaných lokalitách s vhodnými biotopy (převážně louky či pastviny). Průzkum probíhal v letech 2005–2009. 12 lokalit bylo do průzkumů zařazeno až v roce 2006 – jejich sledované období je tedy jen čtyřleté. Všechny lokality byly každoročně navštíveny minimálně třikrát během července. Protože se chřástalové ozývají převážně v noci (s maximem kolem 23. hodiny), byla většina kontrol provedena mezi 21. a 2. hodinou noční. Při kontrolách byla použita metodika provokace nahrávkou hlasu ze záznam.

Detekování jedinci byli zaznamenáni do mapy 1 : 10000. Přesná lokalizace (do pozemkových parcel) nebyla v mnoha případech možná vzhledem k velké prostorové aktivitě volajících ptáků, případně špatné orientaci v terénu v nočních hodinách. Při vyhodnocení bylo použito „pravidlo 250 m“, tzn. dvě akustická zjištění, pokud byla od sebe vzdálena více než 250 m, byla považována za zjištění dvou volajících samců.

VÝSLEDKY

Nepočítáme-li první sezónu, v níž nebyly sledovány všechny lokality, pozorovali jsme na kraslicku každý rok průměrně 19 volajících samců na 16 lokalitách (tab. 1).

Na 27 lokalitách (ze 33 sledovaných) jsme zaznamenali alespoň jedno hnízdění během sledovaných pěti let (tab. 1, obr. 1).

Za nejvhodnější místa lze považovat 12 pravidelných hnízdišť – lokalit, na nichž chřástalové během sledovaného období chyběli maximálně v jednom roce. Jsou jimi: Jindřichovice; Krásná lípa – Ptačí hora; Horní Rotava; Zátíší – Široký – Medvědí; Zátíší – Široký – pod cestou; Šindelová – U rybníka; Hřebeny; Opatovský vrch; Zálubí – Zlatý vrch; Čirá – Vřesový vrch; Sněžná – Dolní ves; Stříbrná (tab. 1, obr. 1).

Při příležitostných pozorováních v celém Karlovarském kraji jsme během sledovaných pěti let zaznamenali dalších 40 případů hnízdění chřástalů polních na dalších 30 lokalitách (tab. 2).

Tabulka 1

Charakteristika sledovaných lokalit a počty volajících samců chřástala polního v jednotlivých letech. Legenda: *Začerněná políčka* – sledování neprobíhalo. *Zvýrazněná políčka* – pravidelná hnízdiště. *Ostrůvky* – nesekané ostrůvky vyšších bylin uvnitř lokality, obyvatelné chřástalem. *Cípy, okraje* – nesekané rohy a okraje pozemků, obyvatelné chřástalem. *Dřeviny* – přítomnost dřevin v lokalitě, pod nimiž se nachází vhodný biotop pro chřástala. *Okolí* – plochy sousedící s lokalitou, navazující na ni.

Tabulka 2

Příležitostná pozorování volajících samců chřástala polního v celém Karlovarském kraji během let 2005–2009.

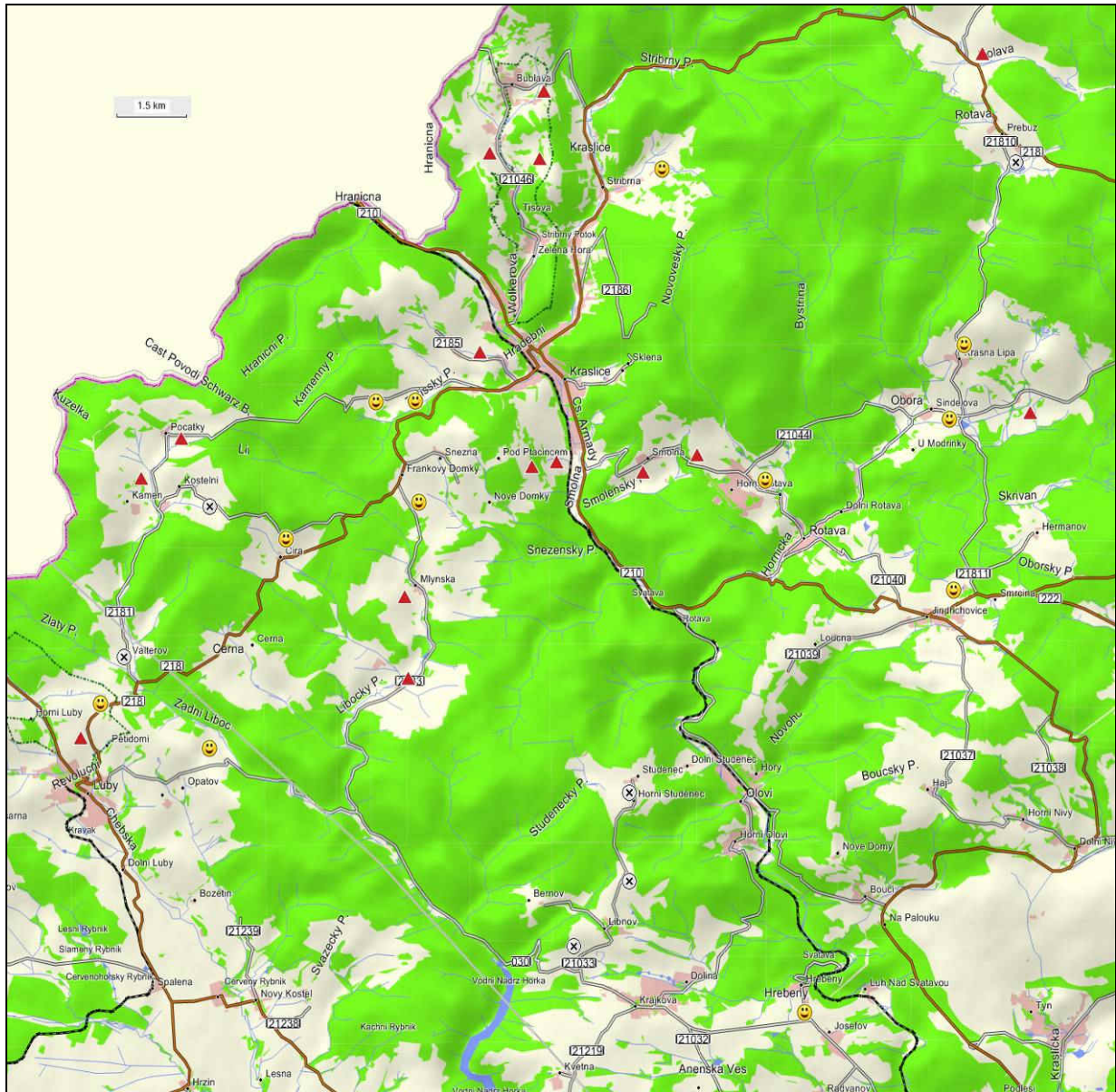
Obrázek 1

Distribuce sledovaných lokalit s vhodným biotopem pro zahájení chřástala polního na kraslicku.

Obličejce - žlutě – pravidelná hnízdiště;

Trojúhelníky - červeně – alespoň jedno zaházení během let 2005–2009,

Prázdné kruhy s křížkem – ani jedno zaházení během sledovaného období.

DISKUZE

Vzhledem k polygamii, která se u chřástala polního vyskytuje, nelze jednoduše ztotožnit počet volajících samců s počtem hnízdících párů. Naše tabulky obsahují jen údaje o volajících samcích, množství snůšek však bylo pravděpodobně vždy o něco vyšší.

To, že chřástalové minimálně jednou zahrnuli na drtivě většině sledovaných lokalit a třetinu využívají jako pravidelná hnízdiště naznačuje, že kraslicko je pro chřástaly v dobách jejich celosvětového poklesu poměrně příznivou oblastí. Různá mapování z celé České republiky vykazují v posledních letech výrazné a dosud pokračující zvyšování počtů volajících samců. Meziroční stavy však mohou silně kolísat – například na Vsetínsku bylo během tří let zjištěno 105–180 samců (Šťastný et al. 2006). Na kraslicku byla populace chřástalů v průběhu let 2005–2009 víceméně stabilní. Nejúspěšnějším zde byl rok 2008, nejhorším pak 2009. Na tomto roce se pravděpodobně podepsalo i letošní anomální počasí – chladné léto s častými silnými dešti.

Křenek et al. (2007 in Šťastný et al. 2006) popisuje, že těžištěm výskytu v CHKO Beskydy jsou nesečené louky nebo louky, které jsou sekány až na konci června. Podobné prostředí prý vyhledávají chřástalové také na Šumavě (Šklíba & Fuchs 2002 in Šťastný et al. 2006). Preferovanými stanovišti chřástala na kraslicku jsou především vlhké pcháčové louky (T1.5), horské trojštětové louky (T1.2), mezofilní ovsíkové louky (T1.1) a vlhká tužebníková lada (T1.6) (s klesající hladinou významnosti). Nejčastěji jsme ovšem chřástala zjistili v ekotonech (tj. v místech kontaktu alespoň dvou z výše uvedených typů stanovišť). Téměř na všech obsazených lokalitách jsou přítomny dřeviny keřového nebo stromového vzrůstu (v malém množství). Berg et al. (2007) ve Švédsku našli většinu volajících samců na lokalitách zcela neobhospodařovaných nebo sekaných cca jednou za čtyři roky. Na kraslicku se zdá, že chřástal opomíná dlouhou dobu nesečené, husté porosty s množstvím stařiny, která zřejmě omezuje jeho pohyb (např. lokalita Liboc – Nad Kostelem). Také vynechává mezernaté porosty s polehlou trávou (např. lokality Valtěrov, Kostelní – Liščí vrch) a stanoviště, kde se výrazně začínají uplatňovat keřová stadia (zhruba nad 25 % pokryvnosti) (např. lokalita Kostelní – Kámen).

Na šesti lokalitách jsme hnízdění nezaznamenali nikdy. Jde především o takové plochy, na kterých po posekání nebo spasení travní hmoty nezbude ani minimální kus vhodného biotopu pro zahrnutí chřástalů – je sekáno až k okrajům pozemku a v ploše není ani žádný nesekaný ostrůvek, do něhož by se mohl chřástal uchýlit. Někdy se i v takových lokalitách vyskytují dřeviny, avšak zcela soliterně a bez vhodného podrostu.

Shodně s námi Berg et al. (2007) popisují, že pravidelně a intenzivně obhospodařované louky chřástal vynechává, ovšem ponechávat pozemky ladem nedoporučují. Pro uchování vyšší bylinné vegetace vhodné pro chřástaly a přitom zamezení zarůstání křovinami je podle nich nejlepší sekat pozemek jednou za několik let (cca za jedou za 4 roky). O'Brien et al. (2006) ve svém 11 letém mapování (1993–2004) popisují, že na pozemcích, na kterých byl uplatňován management ochrany přírody pro obnovu chřástalího biotopu během této doby populace chřástalů v Anglii stále rostla. I z toho lze usuzovat, že chřástal reaguje velmi citlivě nejen na devastaci svého biotopu, ale také na jeho obnovení, a že hlavní příčinou nouze jeho světové populace je nedostatek vhodných míst k hnízdění.

ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

Hlavní faktory negativně ovlivňující rozšíření a velikost populace chřástala

1. Časnější a častější seč; a sekání „do figury“ (spirálou od okraje do středu plochy). 80–90 % snůšek je zlikvidováno intenzivně či jen nešetrně užitou mechanizací. Dospělí ptáci jsou tímto způsobem ohroženi minimálně.

2. Úbytek vhodných biotopů změnou obhospodařování (odvodňování pozemků, hnojení, dosévání) nebo vlivem neobhospodařování a postupné degradace lučních porostů.

3. Zvýšený predanční tlak (draví ptáci a sovy, liška, prase divoké, kočka) ve fragmentovaných, plošně omezených biotopech.

Opatření k stabilizaci či zvýšení úspěšnosti hnízdění chřástala polního

Pro stabilizaci, případně navyšování stavů chřástala je třeba dbát především na vhodnou péči o jeho biotopy (tedy místa, která obývá).

1. Posunutí data první seče

Hnízdění chřástala polního na kraslicku zpravidla nezačíná před počátkem června a protahuje se z tohoto důvodu jistě hluboko do července. Důrazným doporučením je proto především posunutí data první seče na druhou polovinu července, nebo lépe na počátek srpna. Dřívější zásah odsoudí většinu snůšek k likvidaci. Pro pastvu platí obdobná logika s tím, že velmi vhodná je řízená pastva, při které je plocha využívána postupně a chřástalí rodinka se může stahovat do míst, kde se právě nepase.

2. Zachování současné intenzity obhospodařování lokalit

Negativní vliv na výskyt druhu může mít nejen zvýšení počtu sečí, přihnojování, dosévání komerčními travními směsmi, ale na druhé straně také upuštění od seče na ekonomicky málo výnosných pozemcích. Úplná likvidace dřevin na pozemcích osídlených chřástalem polním je však také kontraproduktivní. Atraktivitu biotopu pro chřástala, zřejmě zvyšuje přítomnost soliterních nízkých stromů nebo malé skupinky keřů.

3. Sečení pozemků směrem od středu k okraji porostu

Sekání pozemků, na nichž hnízdí chřástal polní je vhodné začít „rozpichem“ (posekat jeden záběr uprostřed pozemku a rozdělit jej tak na dvě poloviny) a následně rozpich rozšiřovat přisekáváním dalších záběrů na jedné a druhé polovině. Nejen chřástalové, ale i jiní živočichové tak musí před žacími mechanismy prchat z prostředku plochy směrem do stran – ven z plochy. Tento způsob seče může redukovat především ztráty na mláďatech chřástala, zvláště na lokalitách (a je jich na kraslicku většina), které bezprostředně navazují na neobhospodařované, vysokobylinné porosty (často tužebníková lada, porosty ostřic) při okrajích pozemků a na jejich těžko dostupných cípech. V nich totiž najdou chřástalové alespoň přechodné útočiště po seči, v době, kdy jejich původní biotop byl dočasně devastován.

Na sečených pozemcích, které nenavazují na výše uvedené porosty tužebníku a ostřic, lze doporučit ponechání úzkého (stačí 1 m) neposečeného pásu na okraji pozemku. Takové opatření ekonomicky uživatele pozemku příliš nezatíží a přitom může významně zvýšit míru přežívání druhu na lokalitě.

Pozn.: V případě zásahu do biotopu kriticky a silně ohrožených druhů rostlin a živočichů je třeba žádat výjimku z režimu zákonné ochrany správu CHKO. V případě zásahu do biotopu ohrožených druhů je třeba žádat výjimku z režimu zákonné ochrany na příslušném KÚ.

LITERATURA

- Berg A. & Gustafson T. 2007: Meadow management and occurrence of corncrake *Crex crex*. *Agriculture Ecosystems & Environment*, 120: 139–144
- BirdLife International 2008. *Crex crex*. In: IUCN 2009. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2009.1. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 23 July 2009.
- Culek M. a kol. 1996: Biogeografické členění České republiky. Enigma, Praha.
- Hagemeijer E. J. M. & Blair M. J. (eds.) 1997: The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London.
- Hudec K, Šťastný K & kolektiv 2005: Fauna ČR – Ptáci – Aves, díl II/1. Academia, Praha
- Chytrý M. & kolektiv 2000: Katalog biotopů ČR. – AOPK ČR, Praha.
- Neuhäuslová Z., Moravec (eds.) & Coll 1997: Mapa přirozené potencionální vegetace ČR. BÚ ČSAV, Průhonice.
- O'Brien M., Green R.E. & Wilson J. 2006: Partial recovery of the population of Corncrakes *Crex crex* in Britain, 1993-2004; *Bird Study*, 53: 213–224
- Pikula J. & Beklová M. 1987: Ornithocoenoses and their nesting niches in Czechoslovakia. *Fol. Zoolog.* – 36(3): 239–255. Brno.
- Šťastný K., Bejček V. & Hudec K. 2006: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003. Aventinum. Praha
- The Complete Birds of the Western Palearctic on CD-ROM, 1998, Oxford university Press.